
Jože Dežman

Talci zgodovine? Viktimološka skica Slovenije 1941-1945

“Zlo ni toliko v nasilnem sporu med deli resnice, kolikor v neslišnem zatrtju njene druge polovice. Dokler so ljudje prisiljeni poslušati obe strani, je še upanje, ko pa prisluhnejo zgolj eni, se zmote strdijo v predsodke, sama resnica pa preneha delovati kot resnica, ker jo pretiravanje izkrivi v neresnico.”¹

V hiši nemške zgodovine v Bonnu predstavljajo nemško zgodovino od leta 1945 do sodobnosti. Del razstave priča o procesih, na katerih so v šestdesetih letih sodili zločincem iz nacističnih koncentracijskih taborišč. Poglavlje so imenovali Gegenwärtige Vergangenheit oz. v angleškem prevodu The Ever-Present Past.² Opozarjajo na prešitost sodobnosti s preteklostjo. Ta prešitost je takšna, da ogroža demokracijo. Postavljalci so razstavo v Bonnu označili kot angažirano dejanje. Pravijo, da je odločno zavračanje diktature pomembna osnova za razvoj demokratične države.³

To je angažmajski substrat, ki je še kako pomemben, če razpravljamo o preučevanju žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem.

Nemčija v svojem pravnem redu pozna laž o Auschwitzu. Nemško obračunavanje z nacistično dediščino in aktualnim desnim ekstremizmom poteka pod nadzorom svetovne skupnosti, ki se boji, da bi zagovorniki nacizma oz. desni ekstremisti dobili preveč moči.

Slovenska ločnica med nasprotujočimi si resnicami o drugi svetovni vojni in njenih posledicah šele postaja predmet odkritega javnega obravnavanja. Osnovna tektonska črta poteka tako kot med vojno med “partizansko” in “domobransko” pristranostjo. Mnogi igralci kličejo po popravi krivic, mnoge zgodovinske kolektivne osebe še niso prišle v javni spomin. Vstajajo duhovi zgodovine, ki so bili zaradi politično-ideoloških razlogov potisnjeni pod preprogo molka in niso imeli domovinske pravice v javnem spominu oz. v dnevno-političnem dogajanju. Skratka, monopolistična partijska resnica je dobila konkurente, Zgodovino so zamenjale zgodovine, katerih nosilci imajo različne ambicije. Nekateri bi radi iz poražencev postali zmagovalci, drugim gre le za rente, nekateri si želijo čimobjektivnejše resnice.

Nobene vojne ni možno enoznačno vpeti v spravni okvir. Božo Jezernik je leta 1989 opozoril na problematičnost tako imenovane narodne sprave: “Kajti narodno spravo imamo danes v živo na vzhodu države in tam lahko vidimo, kaj dejansko

¹ John Stuart Mill: O svobodi, Ljubljana 1994, str. 80.

² Museum of Temporary History - A Guide to the Permanent Exhibition, str.113.

³ Zeiträume - Konzept, Architektur, Ausstellungen, str. 13,14.

pomeni. Če si česa ne smemo želeli, potem je prav to - to. Narodna sprava namreč implicira homogenizacijo "ljudskih množic". Takšna homogenizacija pa se spet nujno diferencira od vseh, ki iz tega ali onega razloga ne spadajo v skupnost."⁴

Medvojno vojskovanje in obračunavanje s povojnim obdobjem partijske vladavine se nadaljuje z najrazličnejšimi sredstvi, med drugim tudi v pismih bralcev. Gregor Tomc poudarja, da pisma "niso navadno prav nič diplomatska, v primerjavi s spopadom na bojišču pa so povsem sprejemljiva, predvsem pa neprimerno bolj poučna".⁵ Vendar so ti militantni izlivi le del odnosa javnosti do zgodovine. Javnomnenjska raziskava, ki jo je izvedel Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, je pokazala: "Med Slovenci je veliko več medsebojnega spoštovanja in strpnosti, veliko več sproščenosti in realnega vrednotenja zgodovine, kot bi lahko sodili na osnovi dogajanja v politiki in vojni, ki jih uprizarjajo skrajneži tako na levi kot desni."⁶ Slovenci pozitivno vrednotijo upor partizanov proti okupatorju, obsojajo kolaboracijo domobrancev z okupatorjem, obenem pa obsojajo partizane zaradi povojnega pokola domobrancev in le-te obžalujejo kot tragične žrtve.

Za Slovence se stroški druge svetovne vojne poravnavajo v razmerju žrtev, spremenjenega režima, utrjene državnosti, povečanega državnega ozemlja, etničnega očiščenja itd. Vsak od teh izračunov je na tak ali drugačen način povezan z izračuni vojnih škod. In med vsemi temi izračuni je najbolj boleče štetje smrtnih žrtev. Koliko je bilo žrtev, kdo je zakrivil njihovo smrt, kako in kje jih je doletela smrt, kje so njihovi grobovi, ali so njihove smrti priznane v uradnih dokumentih? Vsa ta in še mnoga druga vprašanja so prišla na dan. Število žrtev, razmerja med storilci in žrtvami so temeljne sestavine, ki bodo določale novi kolektivni spomin.

Literati, publicisti, politiki so pred zgodovinopisci s svojimi objavami problematizirali partijsko podobo preteklosti. Z napovedujočimi se družbenimi spremembami so se žrtev odločneje lotile različne stroke, predvsem pravniki in zgodovinarji. Največ dela pa so opravili popisovalci žrtev v posameznih krajih.

Januarja 1989 sem se zavzel za korenite posege v "trenutno družbenopolitično še prevladujoč odnos do žrtev" in se vprašal: "Zvišati raven strpnosti (preprečiti oživiljanje duha državljanske vojne), izostriti etični posluš (odpraviti delitev žrtev na dobre in slabe), uveljaviti premoč argumentov nad čustvi (osamosvojiti in modernizirati raziskovalno dejavnost). Ali zmoremo to?"⁷

Zmagovalci so žrtve vtakli v državno in partijsko samopodobo tako, da so priznali le "svoje": partizane, sodelavce partizanskega gibanja in druge žrtve okupatorjevega nasilja. Druge so izobčili z molkom in prepovedjo raziskovanja oz. javnega omenjanja. Kljub številnim popisom partizanski popisovalci svojega dela niso

⁴ Božo Jezernik: Razprava; Žrtve druge svetovne vojne pri nas. Borec, 1989, št. 5-6, str. 640.

⁵ Doroteja Lešnik, Gregor Tomc: Rdeče in črno; Slovensko partizanstvo in domobranstvo. Ljubljana, 1995, str. 187.

⁶ Jože Košnjek: Spoštovanje junaštva in obsodba zločinstva, Gorenjski glas, 26.4. 1996, št. 3, str.3.

⁷ Jože Dežman: Žrtve druge svetovne vojne: očrt raziskave - občina Radovljica. Borec 1989, št. 1, str. 69.

izpeljali do konca. V različnih popisih so prišli do različnih števil. To ni čudno, saj niso imeli kriterija (npr. kraj zadnjega stalnega bivališča žrtve), ki bi preprečil dvojne ali še večkratne zapise. Niti niso zbrali podatkov v centralnem registru, kjer bi bilo mogoče oceniti kvaliteto popisnega dela. Kljub vsemu je s temi popisi nastala izjemna dokumentacija, ki bo dragocena podlaga za nadaljnje raziskovalno delo. Domnevamo pa, da je mnogo popisnega gradiva izgubljenega in da so med popisi po posameznih območjih velike kakovostne razlike. Tudi zbirni podatki popisov, ki so jih opravile borčevske organizacije, niso dosegljivi.

V zanke, v katere se lovijo ljudje, ki delijo mrtve duše na "svoje" in "njihove", so se za partizani ujeli tudi na domobranski strani. Na zagate, ki so jih imeli partizanski razdeljevalci duš, je bilo že opozorjeno.⁸ Še enkrat pa se je tako ravnanje pokazalo kot problematično ob knjigi Silva Grgiča Zločini okupatorjevih sodelavcev.⁹ Knjiga je poskus nekakšne partizanske protiuteži proti domobranskim dokazovanjem o morilskem komunizmu. Tako eni kot drugi povečujejo grehe drug drugega, pozabljajo pa na izvirno krivdo okupatorjev.¹⁰

Tine Velikonja takole opiše domobranske klasifikacijske dvome: "Vprašanje je tudi, kam šteti ljudi, ki so umrli pri bombardiranju zavezniških letal. Če je pri tem umrl vaški stražar ali domobranec, smo smatrali, da je padel v boju, civilistov pa nismo šteli med umrle na protikomunistični strani (Borovnica). Pač pa spadajo mednje civilisti, ki so umrli ob partizanskih pehotnih ali letalskih napadih na vas ali bombardiranju partizanskih letal ..."¹¹

Po prevratu leta 1990 je nastopila predvsem domobranska stran, ki je za svoje vzela padle in pobite domobrince ter del civilistov, ki so jih usmrtili partizani. Pred tem je bil najambicioznejši tovrstni poskus štetja žrtev Bela knjiga žrtev slovenskega protikomunističnega upora 1941-1945.¹² S Farnimi spominskimi ploščami pa so leta 1995 domobranci napovedali, da bodo v razmeroma kratkem času korektno prešteli žrtve, ki jih imajo za svoje.¹³

Tudi če seštejemo partizansko (pol)resnico in domobransko (pol)resnico, ostanejo številne žrtve, ki jih ne štejejo ne eni ne drugi: mnoge žrtve bombardiranj, nekatere žrtve nesreč, predvsem pa mobiliziranci v okupatorske armade, zlasti nemško. Slednji so se potegnili zase, organizirali so že tri znanstvene posvete.

Vendar pa vse raznolikosti in nasprotovanja kljub svojim nezmernostim obetajo, da bo podoba žrtev druge svetovne vojne sčasoma postala jasnejša in resničnejša kot so današnje (pol)resnice, alkimistične delitve in rasizem nad dušami.

Pot, ki je razumnejša in liberalno-demokratskemu svetu primernejša, je preštevanje vseh žrtev vojne. Zanj so se odločili posamezniki različnih svetovno-nazorskih izhodišč in strokovnih usmerjenosti, ki so zbirali podatke o vseh žrtvah

⁸ Prav tam, str. 43-52; J. Dežman: Pravica do smrti. Borec, 1989, št. 5-6, str. 592-594.

⁹ Silvo Grgič: Zločini okupatorjevih sodelavcev. Novo mesto 1995.

¹⁰ J. Dežman: Mrtve duše in pomlad, Gorenjski glas, 2.6. 1995, št. 43.

¹¹ Tine Velikonja: Umrlim za domovino pravico do javnega spomina. Farne spominske plošče. Ljubljana 1995, str. 251.

¹² Bela knjiga žrtev slovenskega protikomunističnega upora 1941-1945, ZDA 1985.

¹³ Farne spominske plošče.

vojne in jih potem, ko so razmere to omogočale, tudi objavili. Naj omenim Janeza Šmitka, Alfonza Zajca, Ferda Gestrina, Lojzeta Peniča, Antona Trpina, Marka Žerovnika, Damijana Kljajiča, Staneta Okoliša, Marjana Toša, sebe in še marsikoga bi lahko naštel, predvsem pa me veseli, da številni popolni popisi žrtev druge svetovne vojne za posamezne teritorialne enote še nastajajo.¹⁴

Prav tako so dragoceni popisi posameznih kategorij žrtev vojne (žrtve v različnih armadah, žrtve različnih oblik represije...), ki jih bo mogoče vtakati v celovit popis žrtev vojne.

Pristop, ki se mi zdi zelo primeren za preučevanje vojnih žrtev, je viktimološki. Poglavitne viktimološke naloge so analiza mnogostranosti problema žrtve, pojasnjevanje vzrokov trpljenja (viktimizacije) in razvoj ukrepov za omejitev trpljenja ljudi. Viktimološke raziskave opozarjajo na zlorabe moči in se zavzemajo za človekove pravice.¹⁵

Seveda pa ne zgodovinopisni ne viktimološki pristop ne bosta mogla celovito osvetliti problema žrtev. Stroka, ki jo čaka posebna odgovornost, je pravo. Dr. Stojan Pretnar je s svojim člankom o "spregledanih kazensko pravnih vidikih domobranstva" sprožil novo obširno polemiko o pravnih okvirih, v katerih lahko presojava domobranstvo.¹⁶ Pravo pa bo moralo izreči svoje mnenje tudi o določenih ravnanjih partizanske strani. Milko Mikola je v svoji študiji Sodni procesi na Celjskem 1944-1951 ločil sodne in izvensodne usmrtitve ljudi, ki so jih opravili partizani oz. so bili obsojeni pred vojaškimi sodišči.¹⁷ Sam sem za okoli 330 oseb, ki so jih usmrtili partizani na območju med Julijci in Karavankami, dokazal, da skoraj pri nobenem ni potekel sodni postopek, ampak so o življenju in smrti odločali predvsem funkcionarji partijskih organov in vodstev partizanske politične policije.¹⁸ Upravičeno pričakujemo pravno oceno ravnanja tistih, ki so odločali o usodah posameznih kategorij žrtev. Vse vpletene strani je potrebno v okviru pravnega vrednotenja obravnavati enakovredno. Smotrno je, da v vseh teh primerih opozorimo na žrtve, ki so izgubljale življenje v pravni praznini - ne glede na povzročitelja.

Novonastajajoča Titova Jugoslavija je zlasti v letu 1945 intenzivno popisovala vojno škodo. Izdana je bila vrsta predpisov o popisu. Sistematika popisa je bila

¹⁴ Janez Šmitek: Kroparska kronika NOB. Radovljica 1985; Alfonz Zajec: Vse žrtve druge svetovne vojne med Žirovci. Žirovski občasnik, 1990, št. 17, str. 9-30. Dopolnila in popravki seznama so bili objavljeni v Žirovskem občasniku, 1992, št. 18, str. 109-111; Ferdo Gestrin: Svet pod Krimom. Ljubljana 1993; Lojze Penič: Žrtve druge svetovne vojne v občini Slovenska Bistrica, Zbornik občine Slovenska Bistrica, II, Slovenska Bistrica 1990; Žrtve II. svetovne vojne - župnija Šentjernej. Šentjernej, avgusta 1995; Marko Žerovnik: V iskanju zavetja. Komenda 1995; Damijan Kljajič: Žrtve 2. svetovne vojne v KS Zavodnje. Šaleški razgledi 11, Velenje 1994; Stane Okoliš: Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, Ljubljana 1996; Marjan Toš: Nemirni Hrastovec, poizkus zgodovinske osvetlitve dogajanj v taborišču Hrastovec 1945. leta, rokopis; Jože Dežman: Druga svetovna vojna med Julijci in Karavankami - Jeseniško okrožje 1943-1945. Slovenci in država, Ljubljana 1995, str. 235-241.

¹⁵ Zvonimir Šeparović: Viktimologija, studije o žrtvama. Zagreb 1985, str. 11-17.

¹⁶ Stojan Pretnar: Domobranska izdaja naroda, ki ga je fašizem obsodil na smrt. Delo, Sobotna priloga, 8. 6. 1996, št. 131, str. 33.

¹⁷ Milko Mikola: Sodni procesi na Celjskem 1944-1951. Celje 1995, str. 24-45.

¹⁸ J. Dežman: Ljudska sodba. Borec, 1994, št. 526-528, str. 149-201.

temeljita in če bi se kdo lotil celovite raziskave o trpljenju Slovencev v drugi svetovni vojni, ima v teh dokumentih dragoceno in vseobsegajoče izhodišče. Popis v Sloveniji je bil opravljen razmeroma temeljito, vendar podatki nikakor niso popolni. Prijavljanje vojne škode je ustvarilo dokumentarni fond, ki nam kljub nepopolnosti nudi nadvse dragocene podatke tako o žrtvah kot tudi povzročiteljih vojnih škod.¹⁹

Smrtne žrtve so le vrh piramide vojnih škod, ki jih povzroči vojna. V zaporih in različnih taboriščih se je znašlo več kot dvesto tisoč ljudi. Nič manj jih ni bilo mobiliziranih v različne armade. V teh vlogah so izgubili na stotisoče let. Še mnogo več jih je bilo prizadetih zaradi izgube premoženja, prihrankov, zaslužka, izgubljenih šolskih let. Vojna je pustila za sabo na desetisoče invalidov (samo civilnih invalidov navaja Žnidaršičeva 44.520), še več pa ovdovelih, sirot, razbitih družin. Upravičeno lahko sklepamo, da je vojna tako ali drugače aktivno prizadela krepko več kot pol milijona Slovencev.

Najtehtnejša ocena števila smrtnih žrtev, ki jo je opravila partizanska stran, je objavljena v knjigi Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945 (dalje Narodnoosvobodilna vojna), v kateri je navedeno število 60.000 žrtev med okoli 1.600.000 Slovenci, "živečimi v začetku druge svetovne vojne v matični Sloveniji in na slovenskem narodnem ozemlju zunaj nje".²⁰ Žrtev naj bi bilo torej 3,8 odstotka prebivalstva.

Vladimir Žerjavič je obravnaval vojne žrtve v Dravski banovini, ki je štela po njegovih izračunih 1.230.000 prebivalcev. Žerjavič je ugotovil, da znaša dejanska demografska izguba prebivalstva v Dravski banovini 71.000 oseb, zaradi vojne pa jih je življenje izgubilo 40.000 ali 3,2 odstotka prebivalstva.

	dejanska demogr. izguba	emigrirali v tujino	vojne izgube
Slovenci	43.000	5.000	38.000
Čehi	1.000	1.000	
Nemci	25.000	24.000	1.000
Albanci	1.000	1.000	
Židje	1.000		1.000
Skupaj	71.000	31.000	40.000

Na različnih lokacijah v Nemčiji (kamor šteje tudi Poljsko in Avstrijo) naj bi umrlo 3.000 Slovencev in 1.000 Židov, v Italiji pa 3.000 Slovencev. Med žrtvami vojne naj bi bilo še tisoč Slovencev v Črni gori, dva tisoč na Hrvaškem in tisoč na Kosovu.²¹

¹⁹ Ivica Žnidaršič: Nekaj podatkov o vojni škodi in pravicah - zgodovinska, pravna in humanitarna dejstva. Ljubljana 1996.

²⁰ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945, Ljubljana, 1976, str. 1018-1021.

²¹ Vladimir Žerjavič: Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu. Zagreb 1989, str. 62-66, 9-111.

Primerjajmo kategorije žrtev pri Žerjaviću in v Narodnoosvobodilni vojni.

	Žerjavić		NOV na Slovenskem	
	preb.	% preb.	preb.	% preb.
padlih partizanov	12.000	1	16.000	1
žrtev vojne	9.000	0.7		
ujetništva, konc.taborišča			9.000	0.6
bombandiranje			1.600	0.1
okupator obesil, postrelil			19.400	1.2
domobrancev, belogardistov	9.000	0.7	9.000	0.6
prisilno mobiliziranih				
v nemško vojsko	2.000	0.2	5.000	0.3
Nemcev	1.000	0.1		
Slovencev v inozemstvu	6.000	0.5		
Židov v inozemstvu	1.000	0.1		
Skupaj	40.000	3.2	59.400	3.7

Številke iz obeh študij navajajo slovenski zgodovinarji v svojem poročilu o ključnih značilnostih slovenske politike v letih 1929-1955. Vendar iz Narodnoosvobodilne vojne upoštevajo le podatek o 46.000 žrtvah, ki so jih partizanski popisovalci priznali, ne navajajo pa še 5.000 padlih v nemški vojski in 9.000 "belogardistov, domobrancev in drugih sodelavcev okupatorja", ki so v knjigi objavljene v opombi. Navajajo tudi podatke iz Žerjavića, vendar spregledajo, da številke, ki jih navaja, veljajo le za Dravsko banovino in ne za celo Slovenijo.²²

Če Žerjavićevih 3.2 odstotka žrtev preračunamo na 1.600.000 Slovencev, bi dobili okoli 51.000 vojnih žrtev. Torej lahko na osnovi gornjih izračunov govorimo o okoli petdesetih do šestdesetih tisočih žrtvah vojne v Sloveniji. V Narodnoosvobodilni vojni so navajali podatke predvsem iz popisov, ki so nastajali delno že med vojno, večinoma pa tik po vojni, Vladimir Žerjavić pa je delal po demografski metodi. Vendar ne v prvem in ne v drugem primeru ne moremo biti zadovoljni z rezultatom.

Tine Velikonja ocenjuje, da je bilo po vojni od okoli 17.000 domobrancev, kolikor jih je bilo spomladi leta 1945, usmrčenih okoli 11-12.000. Medvojnih žrtev med vaškimi stražarji in domobranci je bilo okoli dva tisoč. Poleg tega ocenjuje, da so partizani med vojno in po njej usmrtili 2.500 civilistov. Na strani slovenskih nasprotnikov partizanskega gibanja naj bi bilo torej več kot 15.000 žrtev.²³ Številka, ki je precej višja od 9.000, kolikor so za to kategorijo žrtev upoštevali v Narodnoosvobodilni vojni. Nadaljnje raziskave jo bodo verjetno potrdile.

²² Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955. Ljubljana, september 1995, str. 76-77.

²³ T. Velikonja: Umrlim za domovino pravico do javnega spomina. Farne spominske plošče, str. 253, 257, 258, 260.

V Narodnosvobodilni vojni so navedli, da je v nemški vojski padlo 5.000 Slovencev. Številka je prenizka. Dosedanje krajevne raziskave upravičujejo napoved, da je mobilizacija v nemško vojsko povzročila kategorijo žrtev, ki bo najštevilčnejša na Štajerskem in bo za Gorenjsko in Štajersko večja od 5.000. Dosedaj pa niso bile upoštewane žrtve koroških Slovencev v nemški vojski. Marjan Linassi predvideva, da jih je bilo mobiliziranih več kot 15.000, smrtnih žrtev med njimi pa je bilo več kot 3.000.²⁴ Zato je število žrtev med mobiliziranci v nemško vojsko verjetno večje kot 10.000. Na spominski plošči, ki je vzdana v baziliki Marije Pomagaj na Brezjah, je vklesano, da je v nemški vojski padlo več kot 15.000 Slovencev.

Kategorija žrtev, ki še ni bila upoštevana, so Slovenci, ki so bili mobilizirani v italijansko in madžarsko armado. Prav tako ni znano število žrtev aprilske vojne leta 1941, čeprav so nekatere popisali partizanski zapisovalci.

To pomeni, da je verjetno med žrtvami na protipartizanski strani in med mobiliziranci v okupatorske armade morda več kot 10.000 žrtev, ki jih bo treba prišteti dosedanjim statističnim rezultatom.

Največ negotovosti je pri popisu žrtev iz vrst partizanov in sodelavcev partizanskega gibanja in žrtev okupatorjeve in kolaborantske represije. Naloga je rešljiva s pregledom gradiva, ki ga o teh žrtvah hranijo različni arhivi in s poenotenjem kriterijev, po katerih bi popisovali žrtve. Tako se bo izkristaliziralo tako število padlih kot tudi posamezne kategorije žrtev. Možno je, da se bodo dosedanje številke pri nekaterih kategorijah žrtev statistično pomembno znižale, saj ne vemo, koliko so posamezne številke v povojnem času napihovali oz. zmanjševali zaradi aktualno-političnih potreb. Žerjavič npr. ni upošteval podatka o 19.400 osebah, ki naj bi jih okupator postrelil in pobesil, ki ga navajajo v Narodnoosvobodilni vojni.

Med različnimi popisi, ki so nastali na partizanski strani, so velike razlike. Damijan Guštin je kljub nekaterim pomislekom primerjal podatke iz Narodnoosvobodilne vojne in zbirne podatke, ki jih je poleti in jeseni 1945 zbrala Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev.²⁵

	KUZOP	NOV na Slovenskem
padli v boju	28.091	16.000
v taboriščih	6.808	9.000
žrtve bombardiranja	1.123	1.600
žrtve terorja	14.425	19.400
skupaj	50.447	46.000

²⁴ Marjan Linassi: Problematika mobilizacij v nemško vojsko na Koroškem. Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni 1942-1945, 2. zbornik, Maribor 1994, str. 40.

²⁵ Damijan Guštin: Razprava; Žrtve druge svetovne vojne pri nas. Borec 1989, št. 5-6, str. 450.

Komisija za vojno škodo za Slovenijo je dne 28. septembra 1945 poročala, da "je bilo med nemško zasedbo Slovenije 56.573 smrtnih žrtev in 13.739 pogrešanih".

Ivica Žnidaršič navaja tudi podatke, po katerih naj bi v okupatorskih taboriščih umrlo 18.596 Slovencev, okupatorji pa naj bi usmrtili še blizu 3.000 talcev.²⁶

Torej je od vsega začetka vladala pri štetju žrtev vojne velika zmeda. Ta se je še povečala potem, ko so popis žrtev prevzele organizacije Zveze borcev in popisovale le svoje žrtve. Pri popisovanju se niso držale nobenih meril, ki bi preprečevala podvajanja.

Zato ni čudno, da se je žrtve štelo na povprek in da so posamezni avtorji prihajali do fantazijskih števil: skupina duhovnikov do 150.000 in Matjaž Kmecl celo do več kot 170.000.²⁸

Če upoštevamo gornja dejstva, potem lahko domnevamo naslednjo vojno bilanco. Padlih partizanov, pobitih sodelavcev partizanskega gibanja in drugih civilnih žrtev represije nasprotnikov partizanskega gibanja je bilo od 40 do 50.000 (tako 40.000 kot 50.000 sta mejni številki, med katerima bo verjetno dejansko število teh žrtev), kar je od 2.5 do 3.1 odstotka prebivalstva in od 61 do 67 odstotkov vseh žrtev. Posledica mobilizacije Slovencev v okupatorjeve armade je bilo več kot 10.000 mrtvih, kar je 0.6 odstotka prebivalstva in od 13 do 15 odstotkov žrtev. V vrstah nasprotnikov partizanskega gibanja je bilo več kot 15.000 žrtev, torej 0.9 odstotka prebivalstva in od 20 do 23 odstotkov žrtev.

Če grobo shematiziramo gornje teze, potem je 77 do 80 odstotkov žrtev izgubilo življenje v boju proti okupatorju in kolaborantom ter zaradi njihovih ukrepov, od 20 do 23 odstotkov žrtev pa je bilo posledica spopadov slovenskih nasprotnikov partizanskega gibanja z njim in ukrepov partizanskega gibanja.

Skupno število žrtev je po tem izračunu med 65 in 75.000, torej približno med 4 in 4.7 odstotka prebivalstva.

Ko bomo prešteli žrtve okupatorja (Na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve imajo podatke o okoli 7.500 žrtvah na strani nemškega in italijanskega okupatorja.²⁷) in ko bo razprava o tem, koliko žrtev je bilo posledica medsebojnega pobijanja Slovencev, potem se bo slika druge svetovne vojne pri nas vsaj v statistično-strukturnih dimenzijah začela jasni.

Številne lokalne študije že dajejo obrise nove podobe medvojne dogajanja na Slovenskem. Poglejmo rezultate, do katerih so prišli avtorji šestih krajevnih štetij žrtev: po dveh iz Ljubljanske province, Gorenjske in Štajerske.²⁹

²⁶ I. Žnidaršič: Nekaj podatkov o vojni škodi in pravicah - zgodovinska, pravna in humanitarna dejstva, str. 36, 88-89.

²⁷ Podatke je posredoval g. Janko Stušek, ki se mu za prijaznost lepo zahvaljujem.

²⁸ Boris Mlakar: Nekaj števil k problematiki žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem. Borec, 1989, št. 5-6, str. 637-638.

²⁹ Glej opombo 14.

	prebivalcev	žrtev	% prebivalstva
Gestrin-Krim	3.300	441	13.4
Okoliš-Notranjska	17.100	2.158	12.6
Zajec-Žiri	3.600	330	9.2
Dežman-Zg.Gorenjska	36.000	1.930	5.3
Penič-Slov.Bistrica	26.000	798	3.1
Toš-Lenart	17.700	255	1.4
Skupaj	103.700	5.192	5.7

Na osnovi podobnega seštevka sem leta 1991 ocenil: "Ti podatki nakazujejo možni sklep, da je Slovenija med vojno izgubila okoli pet odstotkov prebivalstva.³⁰ Torej okoli 80.000 žrtev, kar pa je domneva, ki je verjetno previsoka. Predvsem zato, ker so popisane predvsem žrtve na območjih intenzivnejšega delovanja partizanskega gibanja in njegovih nasprotnikov, kjer je bilo žrtev več kot tam, kjer vojni konflikti niso bili tako ostri.

Da bomo lahko korektno prešteli žrtve, je potrebno določiti načela popisa, obenem pa uskladiti terminologijo. Zato je potrebno najprej opredeliti bojujoče se v tej vojni na Slovenskem. Glavna nasprotnika, ki se spopadeta med seboj, sta partizansko gibanje na eni in njegovi nasprotniki na drugi strani (če odmislimo aprilsko vojno leta 1941).

Partizansko gibanje je vodila Komunistična partija, ki je začela upor proti okupatorju, njen cilj je bil revolucionarni prevzem oblasti.

Nasprotniki partizanskega gibanja so bili okupatorji (Nemci, Italijani, Madžari), iz vrst Slovencev pa protikomunisti z aktivno podporo katoliške cerkve, ki so se odločili za sodelovanje z okupatorjem, in drugi sodelavci okupatorja.

V vsakem taboru so bile vloge razdeljene na vojaške, politično-oblastne, vsi so skušali za svoje cilje mobilizirati čimveč ljudi. In vsi vpleteni so bili mobilizacijsko jedro, v katerem so se nato rekrutirale vojne žrtve.

Tretji tabor, ki ni aktivneje posegal v vojni spopad, je pa še kako čutil njegove posledice, so bili civilisti.

V vsakem od taborov so nastopajoči igrali najrazličnejše vloge, mnogi so nastopali v različnih taborih (npr. dezertjerji). V vrstah partizanskega gibanja so bili glavni junaki v partizanskih enotah, v politično-oblastnih strukturah, sodelavci partizanskega gibanja so bili vključeni v politične organizacije, obveščevalno in prekrbovalno mrežo. Ob aktivnih sodelavcih so bili še mnogi pasivni podporniki. Slovenski nasprotniki partizanskega gibanja so bili vaški stražarji, domobranci, raztrganci, verkšuci, vermanshafti, plačani ovaduhi, četniki: Civilisti so bili med žrtvami vojnih operacij, represivnih ukrepov vojskujočih se strani, nesreč.

Dogodki so potekali po svoji logiki. Vse vloge niso bile enako nevarne, še kako važno je bilo, kdaj si bil na prizorišču in na katerem. Faktorji tveganja so bili

³⁰J. Dežman: Številka kot prvina (po)spravnega pogovora. Ljubljanski dnevnik, 27.7. 1991, št.201.

najrazličnejši. Šeparović navaja, da je to, da postaneš žrtev, odvisno od naslednjih faktorjev. Najprej so osebni, ki vključujejo tudi biološke (npr. starost, spol) in psihološke (npr. agresivnost) prvine. Nato so socialni faktorji (npr. poklic, narodnost, ljudje "izven zakona"). Tretji splet je situacijski ("napačen človek na napačnem kraju z napačnim dejanjem").³¹

V drugi svetovni vojni na Slovenskem so faktorji tveganja predvsem spol, starost, kraj bivanja, vojna vloga.

Spol bistveno določa usodo ljudi v vojni. Življenje moških je mnogo bolj ogroženo kot življenje žensk, pa naj bodo vojaki ali civilisti. Sam sem za medvojnjo partizansko okrožje Jesenice ugotovil, da "je bila v vojno aktivno pritegnjena nekako polovica vseh moških in dobra desetina vseh žensk. Med vojnimi žrtvami je bilo devet desetih moških. Od vseh moških jih je zaradi vojne izgubila življenje skoraj desetina, žensk pa en odstotek".³² Verjetno tudi globalna razmerja ne bodo drugačna. Od domnevnih 46.000 žrtev, ki jih navajajo v Narodnosvobodilni vojni, naj bi bilo "okrog 3.500 žensk" ali dobrih sedem odstotkov.³³ Seveda pa je ob tem treba poudariti, da je viktimizacija žena, otrok in ostarelih drugačna.

Druga usodna določenost je bila starost. Vsaka od vojskujočih se strani je skušala mobilizirati čimveč moških, ki so bili v letih, primernih za vojskovanje. Slovensko ozemlje je bilo mobilizacijsko precej izpraznjeno, zlasti tam, kjer so se za nabornike spopadali tako partizani kot njihovi nasprotniki. Predvsem so bili prizadeti moški tistih letnikov, ki so jih klicali v nemško vojsko. V jeseniškem okrožju je izmed 2500 moških letnikov 1916-1926, ki so jih mobilizirali tudi v nemško vojsko, izgubilo življenje več kot 700 oseb.³⁴

Tretji faktor tveganja je bil kraj bivanja oz. kraji, kjer so se prizadeti nahajali v različnih vlogah. Osnovno izhodišče je, da so bili ljudje manj ogroženi v krajih, kjer so bile stalne sovražne postojanke oz. v območjih, kjer se ni razvilo ne partizansko gibanje ne kolaboracija, najbolj ogroženi pa v območjih, kjer je divjala državljanska vojna. Celovitejšega viktimološkega zemljevida Slovenije še ne moremo narisati, vendar zbrani podatki govore o tem, da je bil viktimološki epicenter Slovenije na območjih aktivnega spopada med partizanskim gibanjem in kolaboranti, kjer je bilo žrtev več kot deset odstotkov prebivalstva (predvsem podeželje dela Ljubljanske province); drugi krog pekla je bil v krajih, kjer so potekali predvsem spopadi med okupatorjem in partizani, kjer je bilo žrtev pet do deset odstotkov (Gorenjska, del Štajerske, verjetno del Primorske, morda tudi Ljubljana); manj kot pet odstotkov žrtev pa je bilo na območjih, kjer so bile žrtve predvsem posledica okupatorjevih ukrepov in povojnega partizanskega obračunavanja s civilnim prebivalstvom (del Štajerske, del Primorske). Med koroškimi Slovenci

³¹ Z. Šeparović: Viktimologija, studije o žrtvama, str. 23-24.

³² J. Dežman: Druga svetovna vojna med Julijci in Karavankami - Jeseniško okrožje 1943-1945. Slovenci in država. Ljubljana 1995, str. 235-241.

³³ Narodnosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945, str. 1018-1021.

³⁴ J. Dežman: Vsak tretji. Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni 1942-1945, 2. zbornik, Maribor 1994, str. 43-54.

lahko računamo na podoben odstotek žrtev kot med ostalim prebivalstvom Avstrije - okoli pet odstotkov.

Četrty faktor, ki je ključno vplival na usodo ljudi, je bila vloga, ki so jo igrali med vojno. Židje v Prekmurju so bili iztrebljeni. Od Slovencev so bili najbolj ogroženi domobranci, ki so bili predvsem žrtve povojnih pobojev. Življenje jih je izgubila skoraj polovica. Za jeseniško okrožje sem ugotovil, da je v nacističnih koncentracijskih taboriščih izgubila življenje četrtyina ljudi, v partizanih petina, v nemški vojski okoli 15 odstotkov. Od ljudi, ki so jih zaprli v gestapovsko kaznilico v Begunjah, so jih kot talce ustrelili devet odstotkov.³⁵ Podobne bodo verjetno stopnje ogroženosti tudi drugod po Sloveniji.

Dejavnikov tveganja je bilo še veliko. Omenil sem Žide, ki so jih pobili v skladu z nemško politiko, na Slovenskem je bilo okoli 600 žrtev evtanazije, po vojni so pod partizanski udar poleg domobrancev prišli predvsem Nemci, ki so živeli v Sloveniji. Glede na to, da med vojno ni bilo spoštovanja pravnega reda, je bilo za marsikoga zelo pomembno, kje, kdaj in komu je prišel v roke. In še bi lahko naštevali.

Na vojnem odru se med vojno dogodijo številni dramatični obrati. Storitci postajajo žrtve, žrtve postajajo storilci. Komunistična partija je poslala svoje člane v upor in revolucijo in večina od njih je izgubila življenje. Vendar se je potem Komunistična partija iz žrtve spremenila v storilca. Odločala je o usodi tisočev, odločala je o življenju in smrti, se hitro zbirokratizirala in povampirila. Najtragičnejši obrat iz preganjalca v preganjanca so doživeli domobranci. Mobiliziranci v sovražne armade, ki so prešli v partizanske enote, so bili močna okrepitev partizanske vojske.

Povedal sem že svoje mnenje o nezmernostih, ki si jih je privoščil Silvo Grgič, ko je ocenjeval, koliko so domobranci ogrožali partizane in njihove sodelavce. Gre predvsem za to, da svojih trditev ne opira na prepričljive dokaze. Spor o tem, koliko škode so si prizadejali Slovenci v medsebojnih obračunih, bo trajal še dolgo. Lahko pa postavimo tezo, da so bili Slovenci v vojni tako zaradi medsebojnih obračunov kot zaradi okupatorskega nasilja ogroženi v veliko večji meri kot pa sami okupatorji. Večina operacij, katerih posledice so bile vojne žrtve, je bila usmerjena proti Slovincem. O žrtvah okupatorjev še nimamo celovitih podatkov. Vendar so bile njihove izgube razmeroma skromne. Ob posledicah medsebojnega obračunavanja med Slovenci in preštevanju žrtev okupatorja velja med raziskovalne prioritete uvrstiti še nekaj točk, ki so pomembne zaradi razčiščevanja tako notranjih slovenskih kot mednarodnih razmerij. Sem uvrščam preštevanje žrtev med mobiliziranci v okupatorjeve armade, preštevanje žrtev italijanskih in nemških koncentracijskih taborišč, preštevanje civilistov, ki so jih med vojno in tik po njej usmrtili partizani. Čas je že, da bi izvedeli, koliko je bilo dejansko žrtev domobranskega nasilja na Sv. Urhu, koliko je bilo žrtev v Rižarni, koliko na Rabu. Za italijansko koncentra-

³⁵ J. Dežman: Druga svetovna vojna med Julijci in Karavankami - Jeseniško okrožje 1943-1945. Slovenci in država, Ljubljana 1995, str.235-241.

cijsko taborišče na Rabu obstajajo razmeroma prepričljivi dokumenti, da je na samem Rabu umrlo nekaj več kot tisoč internirancev, precej internirancev pa je umrlo za posledicami trpljenja na Rabu v drugih taboriščih.³⁶ Vendar pa v aktualnopolitični rabi nekateri še vedno uporabljajo pretirane številke, npr. "V 14 mesecih je na Rabu umrlo 4.641 žrtev."³⁷

Po vsem povedanem je bolj ali manj jasno, da je izhod iz zmede, v kateri smo glede smrtnih žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem, le celovit popis žrtev. Tak popis so opravili v sosednji Benečiji-Julijski krajini. Podatki, ki so jih zbirali o žrtvah, so bili: spol, rod vojske, bojišče, kraj smrti, poklic, ime in priimek, oče, mati, dekliški priimek matere, kraj rojstva, kraj bivanja, stan, funkcija, vloga, enota, datum, okoliščine smrti, pokop. Ta popisni paket je bil v Sloveniji že uporabljen, Alojz Kos ga je uporabil za popis partizanskih žrtev v občini Radovljica.³⁸

Ob terminološki poenotenosti in enotnem popisnem paketu bo možno določiti pogoje za vse, ki bi želeli sodelovati v projektu. Verjetno bo smotrno Slovenijo razdeliti v popisne enote in sukcesivno objavljati in obdelovati zbrano gradivo po pokrajinah. Raziskovalci in ljubiteljski popisovalci so v nekaterih primerih ob popisu žrtev druge svetovne vojne popisali še žrtve prve. S tem se odpira še ena velika tema: popis žrtev prve svetovne vojne.

³⁶ B. Jezernik: Boj za obstanek; O življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih. Ljubljana 1983, str. 193-196.

³⁷ I. Žnidaršič: Nekaj podatkov o vojni škodi in pravicah - zgodovinska, pravna in humanitarna dejstva, str. 42.

³⁸ Alojz Kos: Po poti spominov. Radovljica 1990.

Jože Dežman

THE HOSTAGES OF HISTORY? A VICTIMOLOGICAL OUTLINE OF SLOVENIA
IN THE PERIOD BETWEEN 1941 AND 1945

Summary

According to the existing data, the Second World War in Slovenia claimed between 65,000 and 75,000 victims or 4 to 4.5 percent of the population which, in 1941, counted around 1,600,000. As a consequence of repression by the opponents of the partisan movement, between 40,000 and 50,000 partisans, their sympathizers and civilians, or 2.5 to 3.1 percent of the population, died. The forced mobilization of Slovenians into the German army took a further 10,000 lives or 0.6 percent of the population. On the side of the Slovenian opponents of the partisan movement there were over 15,000 victims of 0.9 percent of the population.

A rough schematization of the above figures shows that the occupying forces and their collaborators caused the death of 70 to 80 percent of all the Second World War victims in Slovenia while the remaining 20 to 30 percent died as a consequence of armed conflict or partisan violence.

The death toll, however, represents only the tip of the iceberg in the damage caused by the war. More than 200,000 suffered imprisonment and concentration camps and a similar number were forcibly mobilized by various military formations. Hundreds of years of human life were wasted in this way. Many more suffered the loss of property, savings, earnings and school years. The war left in its wake tens of thousands of invalids (44,520 among the civilians alone), widows, orphans and broken families. One can, therefore, rightly conclude that well over half a million of Slovenians were, in one way or another, affected by the war.

The occupying forces caused the greatest suffering with deportations, internments and mobilizations. The population group most at risk during the war was male (the great majority of victims) of conscript age with the residence in the rural surroundings of the Ljubljana province and belonging to collaborationist formations (almost a half of all the victims).